

і іншыя арганізацыі гэтай арыентацыі. Яны аб'ядналіся ў «Мінскае беларускае прадстаўніцтва», якое прымкнула да правага флангу беларускага палітычнага руху. У склад гэтага аб'яднання ўвайшлі народныя сацыялісты, сацыялісты-аўтанамісты, а таксама беларускі праваслаўны саюз і іншыя буржуазна-памешчыцкія арганізацыі. У яго кіруючае ядро ўваходзілі памешчык Скірмунт, генерал Кандратовіч, ксёндз Гідлеўскі і іншыя.

Аналіз праграмных дакументаў «Мінскага беларускага прадстаўніцтва» паказвае, што яно выказвала класавыя імкненні мясцовай буржуазіі і памешчыкаў, а ў рэалізацыі сваіх планаў адкрыта арыентавалася на кайзераўскую Германію. К восені 1918 г. ва ўмовах нарастання нацыянальна-вызваленчай барацьбы працоўных супраць нямецкіх акупантаў «Мінскае беларускае прадстаўніцтва» было поўнасьцю дыскрэдытавана. Пасля абвешчання 1 студзеня 1919 г. БССР буржуазна-памешчыцкія арганізацыі аказаліся дэзарганізаванымі, што і прывяло да распаду іх аб'яднання.

¹ Гродзенскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 92, воп. 1, спр. 133, арк. 33.

² Там жа.

³ Белорусский учитель. 1909. Вып. 1. С. 40.

⁴ Цвікевич А. «Западнорусизм»: Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. Мн., 1929. С. 306.

М. М. ПАРХІМОВІЧ

АБ НЕКАТОРЫХ АСПЕКТАХ АГРАРНАЙ ПАЛІТЫКІ НА БЕЛАРУСІ Ў ПЕРЫЯД НЭПА

Пасля Кастрычніцкага перавароту 1917 г. вядучай галіной эканомікі Беларусі заставалася сельская гаспадарка, у якой было занята 85 % насельніцтва. Сусветная і грамадзянская войны ліквідавалі тыя парасткі прамысловасці, якія слаба прабіваліся ў атмасферы панавання аграрнай сферы эканомікі.

Рэквізіцыі, канфіскацыі, эпідэміі, гібель на франтах працаздольнай часткі насельніцтва не мінулі беларускую вёску: іх вынікам быў заняпад сельскай гаспадаркі. Не садзейнічала развіццю аграрнага сектара і палітыка «ваеннага камунізму», выкліканая да жыцця сусветнай і грамадзянскай войнамі. Асобныя яе элементы прымяняліся і ў другіх ваяваўшых краінах. Асаблівасцю ж савецкага «ваеннага камунізму» было тое, што бальшавікі лічылі яго метадам будаўніцтва сацыялізму ў сялянскай краіне. Аб гэтым сведчаць заявы многіх лідэраў бальшавіцкай партыі ў 1921—1922 гг.

Незадаволенасць сялянства выклікалі два моманты гэтай палітыкі: харчразнёрстка і спробы ўсеагульнай калектывізацыі. Праўда, на тэрыторыі Беларусі гэтыя фактары не атрымалі шырокага распаўсюджвання, таму што рэспубліка падверглася іншаземнаму напшэццю. Тым не менш і тут важна адчувалася ўздзеянне «ваеннага камунізму».

На ўвядзенне новай эканамічнай палітыкі, заснаванай на прынцыпе матэрыяльнай зацікаўленасці селяніна, бальшавікоў, думаецца, падштурхнула рэальная пагроза страты ўлады.

Гаспадарчая самастойнасць вясковага жыхара была немагчыма без прадастаўлення яму свабоды выбару форм землекарыстання. Першыя гады новай палітыкі як раз характарызаваліся тым, што гэтае права было яму дадзена. Праўда, на прайшоўшым у кастрычніку 1921 г. V з'ездзе камуністычнай партыі Беларусі было прынята рашэнне аб прыярытэтным развіцці калектывнага земляробства. Толькі яно, на думку дэлегатаў з'езда, адпавядала характару сацыялістычных пераўтварэнняў на вёсцы. Адраджэнне і развіццё сяла павінна было ісці ў рамках гэтага працэсу. Іншыя ж формы гаспадарання разглядаліся як перажыткі мінулага. У гэтым рашэнні яскрава бачацца рэцыдывы палітыкі «ваеннага камунізму», пакінуць якія многія камуністы не маглі чыста псіхалагічна. Неп звязваўся імі з адступленнем ад сацыялізму, пагэтаму яны імкнуліся пакінуць стары парадак рэчаў у абставінах новай палітыкі. На шчасце, гэта рашэнне не было ажыццёўлена на справе. У снежні 1921 г. Усерасійская партыйная канфэрэнцыя і IX з'езд Саветаў прынялі рашэнне аб свабодзе выбару форм землекарыстання. Згодна з рашэннем гэтых органаў, усе формы гаспадарання — як існаваўшыя раней, так і ўзнікшыя — атрымлівалі права на існаванне. Жаданню сялян не павінна было чыніцца ніякіх перашкод. Вяскоўцы ат-

рымалі магчымасць выбраць форму гаспадарання, зыходзячы са сваіх магчымасцей і эканамічнай мэтанакіраванасці.

У адпаведнасці з гэтым рашэннем Прэзідыум ЦВК БССР сваёй пастановай ад 14 студзеня 1922 г. дазволіў свабодны выбар форм землекарыстання на Беларусі. Да гэтага акту далучыўся VI з'езд кампартыі рэспублікі, які працаваў у сакавіку 1922 г. Выступіўшы на ім В. Г. Кнорын не ўтойваў, што рашэнне аб выбары форм гаспадарання было прынята пад націскам Усерасійскай снежаньскай канферэнцыі 1921 г., а такое ж рашэнне ЦВК БССР — па прамому указанню ЦБ КП(б)Б.

Канкрэтызаваў формы землекарыстання, замацаваў за сялянамі права на іх выбар асноўны закон аб працоўным землекарыстанні. Законам дазвалялася часова (на тры гады) арэнда зямлі. Селянін мог арэндаваць участак, памер якога вызначаўся магчымасцямі сям'і па яго апрацоўцы. Дазвалялася прымяненне наёмнай сілы. Праўда, гэта абумоўлівалася пэўнымі акалічнасцямі: нанімаць работніка дазвалялася сем'ям, дзе ўсе працаздольныя прымалі ўдзел у гаспадарчай дзейнасці.

Гэтыя артыкулы давалі прастору развіццю прадпрымальнасці вяскоўцаў. Яны маглі цяпер пашыраць засяваемыя плошчы, ствараць невялікія прадпрыемствы па перапрацоўцы сыравіны, аддаваць свае надзелы ў арэнду. Вясковае насельніцтва, якое мела цяжкасці з працаўладкаваннем, атрымала магчымасць працаваць у якасці падзённых рабочых. Закон аб працоўным землекарыстанні быў выгадны ўсяму сялянству. Так, беспартыйная сялянская канферэнцыя Беларускай воласці Мінскага павета ў снежні 1922 г. заявіла, што закон вельмі правільны і адказвае інтарэсам сялян¹.

Пасля выдання закона аб працоўным землекарыстанні і стварэння ў 1922 г. сістэмы сельскагаспадарчага крэдыту ўзаемаадносіны вяскоўцаў з дзяржавай значна ўпарадкаваліся. У той жа час стартавыя ўмовы 1922 г. у Беларусі былі значна горшымі, чым, напрыклад, у 1906 г., калі рэформы пачынаў П. А. Сталыпін: негатыўна адбіліся разбуральныя вынікі дзвюх войнаў. У 1922 г. на сялянскую душу прыпадала па 0,8 дзесяціны раллі і сенажаці, што на 20 % менш, і кожны двор меў зямлі на 35 % менш, чым у 1906 г. Сялянская гаспадарка была горш забяспечана цяглавай сілай².

У гэтых рэформах, тым не менш, былі і агульныя рысы: у абодвух выпадках стаўка рабілася на прадпрымальнасць і стараннасць землероба. Разам з тым П. А. Сталыпін лічыў, што яго рэформы прывядуць да стварэння ў краіне шырокага слою ўласнікаў, якія стануць гарантамі спакою і міру ў дзяржаве. Камуністычная ж партыя, абвясчаючы нэп, імкнулася часова задаволіць «дробнаўласніцкія» інтарэсы сялянства, каб затым правесці сацыялістычнае пераўтварэнне вёскі. Аб стварэнні катэгорыі моцных уласнікаў гаворкі тут не было, таму што адной з галоўных задач пераўтварэння сяла з'яўлялася ліквідацыя ў землеробаў уласніцкіх інстыктаў. Тым не менш у выніку прыняцця закона аб працоўным землекарыстанні склалася сітуацыя, якая давала максімум магчымасцей для стварэння моцных гаспадарак. Парадаксальнасць сітуацыі была ў тым, што такія гаспадаркі вырасталі насуперак ідэалагічным пастулатам партыі, а гэта непазбежна павінна было прывесці ў будучым да канфлікту.

Аднак у сялянства глебы для асцярогі ў 1922 г. не было. Больш таго, прыняты ў сакавіку 1923 г. Зямельны кодэкс БССР надаў праву селяніна на свабоду выбару форм землекарыстання трывалую заканадаўчую аснову. Ён замацаваў не толькі самое гэтае права, але і юрыдычнае раўнапраўе розных форм гаспадарання. Пры гэтым не мела значэння, склаліся яны да рэвалюцыі, ці пасля яе. Для сялянства гэта было вельмі важна, таму што цяпер спосаб гаспадарання, выпрабаваны да 1917 г., атрымліваў права на існаванне на канонай аснове. Асабліва станоўча гэта адбілася на хутарскіх і адрубных гаспадарках, якія пазбеглі разбуральнага перадзелу.

Задавальняла вясковае насельніцтва і палажэнне Зямельнага кодэксу, якое замацоўвала за кожным сялянскім дваром тую колькасць зямлі, якую селянін ужо карыстаўся. Тыя ж гаспадаркі, дзе зямлі не хапала, павінны былі атрымаць яе з дзяржаўнага фонду, а не за кошт разарэння заможных сялян. Ажыццяўляючы пераемнасць з законам аб працоўным землекарыстанні, Зямельны кодэкс зацвердзіў права на арэнду зямлі і прымяненне наёмнай сілы. Новы зямельны закон прадугледжваў і меры супраць драблення сялянскіх двароў, а для вырашэння зямельных спрэчак ствараліся спецыяльныя камісіі. Гэты Зямельны кодэкс праіснаваў да 1925 г., калі ў сувязі з расшырэннем тэрыторыі БССР быў распрацаваны новы закон. Яго асноўныя артыкулы адпавядалі існаваўшаму раней.

Такім чынам, прынятыя ў рамках нэпа зямельныя законы давалі сялянам Беларусі магчымасць выбіраць форму землекарыстання. Перавага была за індывідуальнымі формамі выдзялення гаспадаркі. На долю калгасаў таго перыяду прыпадала не больш аднаго працэнта зямель рэспублікі. Прычым гэта былі ўтодзі, канфіскаваныя ў памешчыкаў і царквы і не падзеленыя паміж сялянамі. У складзе калгасаў не было вяскоўцаў са сваёй надзельнай зямлёй.

У 1921—1925 гг. сяляне не толькі адмоўна ставіліся да спроб стварэння калектывных гаспадарак, але і былі ваража настроены да ўжо існаваўшых. Земляроб не мог уявіць сабе сумесную працу гультая і добрага работніка. Прымусяць чалавека працаваць у поўную сілу маглі толькі важкія стымулы. У нямногіх жа калгасах той пары такіх стымулаў сяляне не бачылі.

Формы гаспадарання сялянскага двара ў гэты перыяд былі розныя. Адны сяляне імкнуліся землеўпарадкаваць свае ўчасткі шляхам ліквідацыі цераспалосіцы ў межах зямельнай абшчыны, другія выбіралі невялікі пасёлак, адруб ці хутар. Выйсці за межы вёскі імкнуліся тыя, хто меў неабходны інвентар і рабочую жывёлу. Стварэнне хутарскіх гаспадарак вызывалася эканамічнай эфектыўнасцю апошніх, што пацвярджаецца дакументальна. Так, параўноўваючы эканамічныя паказчыкі гаспадарак Бабруйскага раёна, інспектар працы Ждановіч прыйшоў да высновы, што эфектыўнасць выкарыстання зямлі ў такіх гаспадарках значна вышэйшая, чым у іншых¹. У эканамічным спаборніцтве раёнаў Віцебскай акругі перамог Лёзненскі, у якім хутарскія гаспадаркі складалі 75 % сялянскіх двароў².

Некаторыя работнікі партыйных і дзяржаўных устаноў пры правядзенні землеўпарадкавання стымулявалі сялян да выхаду на хутары і адрубы. Каб уберагчы такія гаспадаркі, іх адносілі да культурна-паказальных. Так, нарком земляробства З. Ф. Прышчэпаў у 1924/25 г. вызваў ад падаткаў і залічў у разрад культурна-паказальных гаспадаркі селяніна Юрэвіча на хутары Буйдаўшчына Крупіцкага сельскага савета Самахвалавіцкага раёна Мінскай акругі і Вайцяхоўскага ў Рагачоўскім раёне Магілёўскай акругі.

Працэс хутарызацыі найбольш паспяхова развіваўся ў Віцебскай акрузе, дзе к канцу 1925 г. да хутаранскіх адносілася 55,8 % усіх гаспадарак. У іншых акругах гэты працэс ішоў больш марудна. У Мозырскім раёне, напрыклад, па стану на 1925 г. на хутары выйшлі толькі 20 % гаспадарак. Аднак даследавання намі дакументы дазваляюць зрабіць вывад, што гэтая форма землекарыстання была папулярнай сярод сялян усіх акруг. Архіўныя матэрыялы сведчаць аб няспынным росце ў 1921—1925 гг. колькасці хутарскіх гаспадарак. Калі да рэвалюцыі на Беларусі пад хутары і адрубы было землеўпарадкавана 857143 гектары зямлі, то к 1926 г. да іх далучыліся яшчэ 330439³.

Аднак хутары і адрубы не любілі прадстаўнікі дзяржаўных і партыйных устаноў: гэтыя формы не адносіліся да сацыялістычных. Тым не менш у 1925 г. красавіцкі Пленум ЦК ВКП(б) запатрабаваў не рабіць адміністрацыйных перашкод жадаючым весці хутарскую ці адрубную гаспадарку, строга захоўваць права свабоды выбару форм гаспадарання⁴. З улікам рашэння пленума камісарыят земляробства рэспублікі распрацаваў «Перспектывны план развіцця сельскай гаспадаркі БССР на 1925/26—1929/30 гг.», у якім было прадутледжана далейшае стварэнне хутароў і адрубав. У 1925 г. гэты план быў зацверджаны ЦК КП(б)Б і СНК БССР. У снежні таго ж года яго падтрымаў з'езд партыі. Хутары і адрубы атрымалі права на існаванне мінімум яшчэ на пяць гадоў.

Такім чынам, сяляне Беларусі ў 1921—1925 гг. мелі права выбіраць форму гаспадарання і шырока яго выкарыстоўвалі, аддаючы перавагу індывідуальнай гаспадарцы. І справа тут не толькі ў эканоміцы, але і ў псіхалогіі земляробаў. Кожны з іх імкнуўся рэалізаваць сябе як гаспадар сваёй зямлі. Думаецца, што калі б дзяржава і ў далейшым пакінула за сялянамі такую магчымасць, гэта станоўча адбілася б на развіцці сельскагаспадарчай вытворчасці.

¹ Гл.: Шкляр М. Е. Борьба компартии Белоруссии за укрепление союза рабочего класса и трудового крестьянства в восстановительный период (1921—1925 гг.). Мн., 1960. С. 101.

² Гл.: Талунтис С. // Вперед. 1923. № 1. С. 19.

³ ЦГАОР РБ. Ф. 44, оп. 1, д. 143. л. 105.

⁴ Филиал Витебского областного архива. Ф. 10051, оп. 1, д. 247, л. 256; д. 128, л. 242.

⁵ Подсчитано по ЦГАОР РБ. Ф. 6, оп. 1, д. 337, л. 56.

⁶ Гл.: И о ф ф е Э. // Родник. 1989. № 10. С. 37.

І. А. ЛІТВІНОЎСКИ

ПЕРШЫЯ КРОКІ СЕЛЬСКОЙ ЭЛЕКТРЫФІКАЦЫІ НА БЕЛАРУСІ

Гады аднаўленчага перыяду сталі часам з'яўлення першых сельскіх электрычных станцый на Беларусі. Так, Барысаўскі павятовы савет народнай гаспадаркі ўжо ў чэрвені 1921 г. пачаў разглядаць рэальныя магчымасці ўстанаўлення электрычнага асвятлення ў вёсках павета¹.

Першыя сельскія электрычныя станцыі ствараліся пры саўгасах. Калі ў 1918 г. у сельскай гаспадарцы Беларусі было ўсяго тры электраўстаноўкі, то ў 1922 г. электрычныя станцыі мелі ўжо сем саўгасаў: «Смілавічы», «Блонь», «Беразіно», «Дойнічэва», «Дурынічы», «Сінча» і «Канстанцінава». Станцыі працавалі пераважна для асвятлення гаспадарчых будынкаў у саўгасах і дамоў навакольнага насельніцтва. Буйнейшай і найбольш прыбыткавай з гэтых станцый была электрастанцыя ў Смілавічах. Яна сілкавала 412 лямпаў у мястэчку і 176 у саўгасе, прыносячы валавы даход у 1030 пудоў жыта за год (16,5 т), бо памер штомесячнай платы за электраэнергію быў устаноўлены ў 10 фунтаў жыта за лямпу. Электрастанцыя саўгаса «Блонь» давала энергію для 180 электралампаў сялянскіх дамоў Блоні і Зарэчча і 20 лямпаў вытворчых памяшканняў саўгаса, маючы даход памерам 450 пудоў жыта ў год. Электрастанцыя ў саўгасе «Беразіно» забяспечвала электраэнергіяй 300 лямпаў, а ў саўгасе «Дукора» — 450 лямпаў².

Выданая ў 1924 г. інструкцыя па ўжыванню адзінага сельскагаспадарчага падатку з'явілася важнай мерай у справе стымулявання электрыфікацыі сельскай гаспадаркі. Яна давала права саветам народных камісараў саюзных рэспублік устанаўліваць прэміраванне за ўжыванне аб'яднаннямі і насельніцтвам разнастайных удасканалванняў. Гэта прэміраванне праводзілася ў форме скідак з падатку і надбаўкі да яго. Ільготы распаўсюджваліся таксама і на тыя грамадскія арганізацыі, якія ўжывалі электрычную энергію для сельскагаспадарчых работ, апрацоўкі сельскагаспадарчых прадуктаў, саматужных промыслаў і культурных патрэб³.

Надаючы шмат увагі развіццю сельскага электрабудаўніцтва, мясцовыя органы ўлады клапаціліся таксама і пра тое, каб электрычная энергія пранікала ў самыя аддаленыя куткі рэспублікі, уносячы ў побыт мясцовага насельніцтва дасягненні сучаснай культуры. У снежні 1924 г. пленум Віцебскага акружнага выканкама прыняў план электрыфікацыі на 1925 г. У ім было прадугледжана будаўніцтва шэрагу электрычных станцый у найбольш далёкіх сёлах акругі. Запланавана было пабудаваць станцыі ў наступных месцах: 1) у маёнтку «Адамава» Сененскага раёна Алексініцкага сельсавета на рацэ Абаланка магутнасцю 30 кВт; 2) у былым маёнтку «Цяпіна» Чашніцкага раёна на прытоку ракі Улы магутнасцю 30 кВт; 3) на рацэ Аўсянцы, на мяжы Гарадокскага і Межынскага раёнаў, магутнасцю 60 кВт⁴.

Перспектыўны аперацыйна-фінансавы план Віцебскага таварыства сельскагаспадарчага крэдыту прадугледжваў выдзяленне для збудавання гэтых станцый доўгатэрміновай пазыкі ў памеры 50 тыс. руб. Цалкам падтрымліваючы мерапрыемствы па сельскаму электрабудаўніцтву, Віцебскі акрвыканкам прасіў ЦВК БССР аказаць магчымую падтрымку для здзяйснення намечанага плана шляхам бясплатнага выдзялення лесаматэрыялаў, а таксама дазволу абвясціць насельніцтва, што пасля пабудовы гэтых электрастанцый яму на працягу чатырох гадоў будзе рабіцца скідка з сельскагаспадарчага падатку ў памеры ад 10 да 100 % (але не менш 5 рублёў на двор) згодна з інструкцыяй па ўжыванню адзінага сельскагаспадарчага падатку⁵.

Там, дзе ўжо існавалі электрычныя станцыі, сяляне хутка ацэньвалі іх карысць. Так, на ўрачыстым сходзе ў гонар пуску Хойніцкай электрастанцыі, які адбыўся 11 красавіка 1924 г., адзначалася, што зацікаўленасць селяніна ў электрыфікацыі вельмі моцная, таму што электраэнергія дапамагае яму ўзняць гаспадарку, палегчыць працу. Сход пастанавіў: «Лічыць неабходным імкнуцца да пашырэння і паглыблення працы па электрыфікацыі воласці, каб нараўне з электрычным асвятленнем ужываць электрычную энергію для сельскагаспадарчых машын і прыстасаванняў»⁶.